

Türkiye’de neoliberal popülizm, otoriterleşme ve kriz

Ümit Akçay*

Özet: Bu makale, Türkiye’de Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarlarının ekonomi politiği ve popülizm üzerine yürüyen kamusal tartışmaya, emek merkezli bir perspektif ile dahil olmayı amaçlamıştır. Makalenin argümanları üç noktada özetlenebilir. İlki, AKP hükümetlerinin 2002’den beri ana akım neoliberal programı iki düzeltme ile takip ettikleridir. Bunlar (i) yeni bir neoliberal refah rejiminin uygulanması ve (ii) finansal içerilmenin artmasıdır. Makale aynı zamanda, oluşturulan otoriter emek rejiminin, AKP’nin neoliberal popülizminin ayrılmaz bir parçası olduğunu ileri sürüyor. İkinci olarak makale, neoliberal popülizmin kurulması sonrasında siyasi mücadelenin doğasının değiştiğini ve siyaset sahnesinin giderek daha fazla yönetici sınıf içi mücadeleler tarafından belirlendiğini ileri sürüyor. Son olarak, 2013 sonrasında sermaye birikim modelindeki krizin neoliberal popülizmin krizine eşlik ettiği ileri sürülmüştür. Bu kriz konjonktörü, AKP hükümetlerinin otoriter eğilimlerinin güçlenmesine neden olmuş ve sonunda siyasi rejimin tek adam yönetimine doğru değişimini beraberinde getirmiştir.

Anahtar sözcükler: Neoliberal popülizm, finansallaşma, neoliberal refah rejimi, sermaye birikim modeli krizi, otoriterizm.

Giriş

Popülizm, içeriği farklı şekilde doldurulan, bazı durumlarda birbirinden çok farklı gelişmeleri açıklamak için kullanılan esnek bir kavram olagelmıştır. Hatta, bir özelliği de net bir tanımın olmamasıdır (Laclau, 1977: 143). Popülizm kavramının kendisi gibi ekonomik içeriği de tarihsel olarak şekillenir. Ancak son dönemde kavramın daha sık gündeme gelmesinin nedeni, 2008’de patlak veren ve halen aşılamayan küresel ekonomik kriz sonrasında dünya ekonomisinde ve siyasetinde yaşanan gelişmelerdir. Bu gelişmeler arasında belki de en

(*) Doç. Dr., Berlin School of Economics and Law, e-mail: uemit.akcay@hwr-berlin.de

kritik olanı, kriz öncesi ve sonrası karşılaştırıldığında ekonomi politikalarında bir değişim olmaması, yani erken kapitalistleşmiş ülkelerde krize verilen politika tepkisinin “daha fazla neoliberalizm” olarak şekillenmesidir (Akçay ve Güngen, 2019). Bizzat sorunun kaynağı olan ekonomi politikalarındaki bu ısrar gelir dağılımı adaletsizliklerini daha da artırarak, gerek ABD’de gerekse Avrupa’da merkez (sağ ve sol) siyasetin itibar kaybetmesinde ve farklı tonlardaki popülizmlerin yükselmesinde büyük rol oynamıştır. Popülizm kavramı etrafında yürüyen tartışmanın giderek daha ön plana çıkmasında küresel ekonomik krizin etkileri yanında, 2016’da ABD’de Donald Trump’ın başkan seçilmesinin ve yine aynı yıl Büyük Britanya’da Avrupa Birliği’nden (AB) ayrılma için yapılan referandumun “çıkış” taraftarlarının çoğunluğu ile sonuçlanmasının önemli payı vardır. Bunlara ek olarak, 2015 yılında, Suriye’deki iç savaşın şiddetlenmesi üzerine Avrupa’ya varan mültecilerin sayısındaki hızlı artış, özellikle Avrupa’daki faşist akımlar tarafından yabancı düşmanlığını körüklemekte bir araç olarak kullanılmıştır. Bu dinamik, Avrupa genelinde milliyetçi ve muhafazakâr sağ popülist akımların güçlenmeleriyle, hatta bazı Doğu Avrupa ülkelerinde iktidara gelmeleri ile sonuçlanmıştır. Dördüncü olarak, küreselleşme olarak adlandırılan sermayenin uluslararasılaşması süreci ve yeni teknolojilerin üretim sürecine uygulanması ile beraber işlerini kaybeden, önceki gelir seviyesini koruyamayan ya da işlerini yakın gelecekte kaybetme korkusu yaşayan kesimlerin sayısının artması, yükselen popülizm tartışmasının bir başka bileşenini oluşturur. Bu çalışmada, bu genel arka planın derinleştirilmesinden çok, genellikle küresel Güney ülkelerinde görülen belirli bir popülizm tipinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Mudde (2004), popülizm kavramı etrafında kurulan yakın dönem çalışmalar için üç parçadan oluşan operasyonel bir tanım önerir. Bu tanımın parçalarından ilki, toplumun “saf halk” ve “yozlaşmış elitler” olarak iki homojen ve karşıt gruptan oluştuğu varsayımdır. İkincisi, popülist liderlerin halkın genel iradesinin ya da milli iradenin temsilcisi olduğu kabulüdür. Üçüncüsü de popülizmin zayıf-merkezli bir ideoloji olması nedeniyle operasyonel hale gelmesi için mutlaka daha güçlü bir ev sahibi ideolojiye ihtiyaç duymasıdır (Mudde, 2004: 543). Ancak Mudde’nin önerdiği tanım popülizmin ekonomik içeriğinin nasıl doldurulduğu sorusuna yanıt vermez. Bu nedenle bu çalışmada, genellikle “biz ve onlar”, “saf ve temiz halk ile kendi çıkarını düşünen elitler” ya da halk iradesinin somutlaşmış temsilcisi olduğunu iddia eden siyasi liderlerden oluşan ve daha çok siyasetin kurgulanış biçimi üzerine yoğunlaşan bir popülizm tanımının, hâkim ekonomik model olan neoliberalizm ile nasıl örtüştüğü üzerinde duracağım.

Bu çaba aynı zamanda, görünüşte birbirinin zıddı olarak değerlendirilebilecek olan neoliberalizm ve popülizm gibi kavramların nasıl birbirini tamamlayan bir politik-ekonomik sistemin bileşenleri haline geldiklerini açıklamayı amaçlıyor. Böyle bir bakış, Türkiye’de 2002’den bu yana süren Adalet ve Kalkınma

Partisi (AKP) iktidarını açıklamaya yönelen çalışmalardaki önemli bir boşluğu da doldurabilir. AKP'nin uzun süreli ve yüksek seçmen desteğine sahip iktidarını açıklarken ideolojinin, siyasi stratejilerin, klientelist ağların ya da “oy satın alma” anlamındaki sosyal yardım programlarının etkili olduğu yaygın olarak vurgulanan konular. Ancak herhangi bir partinin, kültürel, ideolojik ya da siyasi hegemonyasına dayanarak on yedi yılı aşan bir iktidar ömrüne sahip olması yine de oldukça ender karşılaşılan bir durum. Bu nedenle, bu hegemonik durumun ideolojik ve kültürel kökenleri yanında maddi temelleri de incelenmelidir.

Bu çalışmada, AKP'nin uzun süren iktidar dönemini mümkün kılan önemli özelliklerden birinin uyguladığı yönetim stratejisi olduğunu ileri süreceğim. Bu strateji neoliberal politikaların bazı durumlarda esnetilerek Türkiye'ye uyarlanmasına dayanıyor. Bu uyarlamada, neoliberal politikaların uygulanması, bu uygulama sonucunda ortaya çıkabilecek potansiyel hoşnutsuzlukların sosyal ve finansal içerilme mekanizmalarıyla törpülenmesine dayanıyor. Neoliberal popülist strateji başarılı oldukça siyasi mücadelenin muhtevası da değişiyor. AKP'nin ilk hükümet döneminde, neoliberal popülizmin bir bileşeni olarak kurduğu otoriter emek rejimi ve borç disiplini altında atomize edilen işçi sınıfı, sosyal ve finansal içerilme ağları ile borçlu tüketici ya da iktidar partisi seçmeni olarak yeniden kuruluyor. Bunun sonucunda siyasetin konusu giderek daha fazla sınıflar arası (emek ile sermaye) mücadelelerle değil, egemen sınıf içi mücadelelerle şekillenir hale geliyor. Bu aynı zamanda otoriterleşmenin derinleşmesi sürenin de temel dinamiği olarak görülebilir. Bu siyasi-iktisadi mekanizmanın nasıl işlediğini açıklamak, bu çalışmanın temel konusunu oluşturuyor.

Çalışma dört bölümden oluşuyor. İlk bölümde neoliberal popülizmin gelişiminin, küresel Güney ülkelerinde uygulanan farkı birikim stratejileriyle ve 1970'lerde dünya ekonomisinde yaşanan kriz sonucunda ortaya çıkan iki temel değişimle birlikte ele almamız gerektiğini önereceğim. Bu bölüme ilk olarak ithal ikamecilikten ihracat odaklı stratejilere dönüşün farklı popülizmler yaratabildiğine ve bu değişimdeki kritik rolün iki modelin sınıfsal içeriğindeki farklılıklar olduğuna değineceğim. Ardından dünya ekonomisinde 1970'lerdeki kriz sonrasında oluşan finansallaşma ve emeğin ekonomik, siyasal ve kurumsal gücünün geriletmesi gibi iki temel gelişmenin, neoliberal dönemde görülen popülizmlerin ekonomik içeriğinin belirlenmesinde etkili olduğunu ileri süreceğim.

İkinci ve üçüncü bölüm, ilk bölümdeki çerçevenin Türkiye'ye uyarlanmasından oluşuyor. Bu bölümlerde ilk olarak, 1980 darbesi sonrasında siyasi yasaklar kalktığında Türkiye'deki siyasi elitin karşılaştığı “yapısal uyum ikileminin” oluşturduğu 1990'lardaki siyasi istikrarsızlığın 2001 krizi ile aşıldığını ve AKP'nin iktidara gelmesiyle neoliberal popülist modelin nasıl kurulduğunu ele aldım. Ardından, otoriter bir emek rejiminin kurulması, özelleştirmeler ve mali ve parasal istikrar gibi üç ayaktan oluşan sert bir neoliberal programın yaratacağı olumsuzlukların sosyal ve finansal içerilme mekanizmaları ile telafi edilme-

si stratejisinin, Türkiye'deki neoliberal popülizmin özünü oluşturduğunu ileri sürdüm. Son olarak dördüncü bölümde, neoliberal popülizmin gerilemesi, otoriterizmin derinleşmesi ve birikim modeli krizi eğilimlerinin birbirlerini beslediğini, dolayısıyla beraber ele alınmaları gerektiğini, 2013 sonrası süreçteki ekonomik kriz dinamiklerini inceleyerek vurguladım.

Neoliberal popülizm

Popülizm kavramının tarihsel gelişimi ve farklı popülizm tanımlarını analiz etmek yerine bu çalışmada son birkaç on yılda gündeme gelen spesifik bir iktidar stratejisi olan neoliberal popülizme odaklanacağım. Ancak detaylara girmeden önce kısa bir tarihsel arka plan vermek yerinde olacaktır. Neoliberalizm öncesi dönemde, gerek Türkiye'deki gerek Latin Amerika'daki popülizm deneyimleri dönemin hâkim birikim rejiminin, yani ithal ikameci sanayileşme stratejisinin özelliklerini taşıırken, yakın dönemdeki popülizm deneyimleri neoliberalizmin izini taşır. İthal ikameci kalkınma stratejilerinin uygulandığı dönemlerde sermaye birikiminin ölçüğü büyük ölçüde iç pazar odaklıdır. Stratejinin temel mantığı gereği, daha önce yurtdışından ithal edilen mallara aşamalı olarak konulan gümrük kısıtlamaları ile bu malların yurtiçinde üretilmesi hedeflenir. Tüketim mallarından başlayan ithal ikamesinin, sanayileşmenin derinleşmesiyle birlikte ara mallar ve yatırım mallarına uzanması tasarlanmıştır. Bu birikim modeli iç pazar odaklı olduğu ölçüde, işçi sınıfının ekonomik, siyasi ve kurumsal olarak güçlenmesine elverişlidir. İç pazarda üretilenlerin yine yurtiçinde tüketilmesi zorunluluğu, talebin canlı olmasını, bu ise ücretlerin en az ekonomik büyüme oranı düzeyinde artması ihtiyacını beraberinde getirir. Bu anlamıyla ithal ikameci sanayileşme stratejisinin uygulandığı dönemlerdeki popülizm uygulaması işçi sınıfının ya da alt sınıfların içerilmesine dayanır.¹

Buna karşılık ihracata dayalı birikim modeline geçildiğinde, modelin dayandığı temel mantık değişir. Odak noktası önceden yurtiçinde üretilemeyenlerin üretilebilmesinden ziyade döviz kazandırıcı faaliyetlere kayar, iç pazar yerine dünya piyasası hedeflenir. Strateji değişikliği, işçi sınıfının ve alt sınıfların bir önceki modeldeki biçimiyle içerilmesinin de sonu anlamına gelir. Zira yeni modelde üretim dış rekabete karşı korunan bir iç pazarda değil, ticaretin serbestleştirilmesiyle birlikte uluslararası rekabete açık koşullarda yapılmaya başlanır. Artan rekabet baskısı karşısında özellikle yüksek teknoloji donanımı olmayan firmalar için ücretleri baskılamak, temel bir strateji haline gelir. Bir başka ifadeyle, ihracata dayalı sanayileşme stratejisi, bir önceki modelin aksine, sınıf temelli siyasetin reddedilmesine ve işçi sınıfının atomizasyonuna dayanır (Weyland, 1996).

1 Bu tip bir uygulamanın Latin Amerika bağlamındaki analizi için Yalman'a (1985), Türkiye bağlamındaki tartışması için Boratav (1983) ve Keyder'e (2014) bakılabilir.

Küresel Güney'de hâkim olan bu iki sanayileşme stratejisi, tarihsel olarak küresel kapitalizmin gelişimi ile uyumludur. Bu iki strateji yapısal olarak devlet yöneticileri, siyasi elit ve sosyal sınıflar için farklı sınırlar, farklı teşvik yapıları ortaya çıkarır. Ancak her iki dönemde ortak olan özellik alt sınıfların modele dahil edilmesi zorunluluğu iken, bu bazen ekonomi politikalarıyla, bazen de telafi mekanizmalarıyla yapılır. Örneğin ilk modelde ücret artışları örgütlü emeğin kurumsal temsiliyetiyle ve sınıf mücadelesi yoluyla gerçekleşirken, ikinci dönemde ücret artışları yerine borçlandırma ve/veya kısmi refah devleti uygulamaları gündeme gelmiştir (Karahanoğulları, 2012). Tarihsel olarak popülizmin içeriğindeki bu farklılaşmanın nedenlerini ortaya koymak, aynı zamanda, günümüzdeki neoliberal popülist politik-ekonomik rejimlerin temel özelliklerini de açık hale getirecektir. 1970'li yıllarda erken kapitalistleşmiş ülkelerde başlayan kriz sırasında birbiri ile bağlantılı olarak ortaya çıkan iki değişim, neoliberal popülizmin ortaya çıkmasındaki arka planı oluşturmuştur. Bunlardan ilki finansallaşma, ikincisi de emeğin ekonomik, siyasal ve kurumsal gücünün geriletilmesidir.

Finansallaşma, yaygın olarak kullanıldığı haliyle finansal işlemlerin, kurumların ve motivasyonların ulusal ve uluslararası ekonomideki yerinin artması olarak görülebilir (Epstein, 2005). Finansal olmayan firmaların kârlarını giderek finansal alandan elde etmeleri (Crotty, 2003; Orhangazi, 2008), borçlanmanın siyasal ve sosyal etkilerinin artması (Marrazi, 2010), bireysel borçlanmanın hızla artması (Lapavitsas, 2012) ve bankacılık sisteminin dönüşümü (Dos Santos, 2012) ya da gündelik hayatın finansallaşması (Martin, 2002) gibi başlıklar, ilgili literatürde yer alan araştırma konularındandır. Finansal alanın genişlemesi, özellikle erken kapitalistleşmiş ülkelerde 1970'li yıllardaki kriz sonrasında düşen kâr oranlarını yeniden yükseltilebilmesi için girişilen faaliyetlerin sonucunda gerçekleşmiştir. Bu sürecin bir yanında 1970'lerde Bretton Woods sisteminin çökmesinden sonra uluslararası para sisteminde yaşanan istikrarsızlığa karşın parasal disiplinin topluma dayatılması anlamında merkez bankalarının bağımsızlaştırılması yer alır. Diğer tarafında da ekonomideki Keynesyen tortunun ortadan kaldırılması için bütçe disiplini ve mali istikrar, temel politika önerisi haline gelmiştir. Böylelikle tipik olarak her bir ülkede hazine ile merkez bankası arasındaki doğrudan bağlar kopartılmıştır. Sonuçta enflasyonun düştüğü ve denk bütçe baskısının olduğu bir ortamda ekonomik büyüme için gerekli olan talep, kredi kanalı ile sağlanmaya başlanmıştır.

“Özelleştirilmiş Keynesçilik” olarak da adlandırılan bu yeni uygulama, ücretlerin artmadığı bir ortamda talebi desteklemek ve ekonomik büyümeyi sağlamak için bulunan yeni bir yol idi (Crouch, 2009). Bu yol ile hem ücret artışlarından kaynaklandığı iddia edilen enflasyon kontrol altına alınmış olacak, hem de büyüme oranlarının düşmesi gibi enflasyonu kontrol etmenin yan etkisi de ortadan kaldırılmış olacaktır. Erken kapitalistleşmiş ülkelerde 1970'li yıllar-

dan itibaren başlanan bu uygulama, geç kapitalistleşen ülkelerde yakın dönemde 1990'lardan itibaren görülmeye başlandı. Türkiye'de finansallaşmanın ikinci aşamasına tekabül eden bu süreç, 2001 krizi sonrasında hayata geçmiştir (Akçay, 2018a). Bu anlamıyla finansallaşma, hem özellikle yoksulları içeren bir uygulama olarak neoliberal popülist rejimler için önemli bir telafi mekanizması, hem de yoksulların borçlandırılması yoluyla onları disipline eden bir siyasi araç işlevi görmüştür (Saad-Filho, 2011: 244).

Neoliberal popülizmin gelişimindeki ikinci önemli etken, örgütlü emeğin siyasi, kurumsal ve ekonomik gücünün geriletmesidir. Yine 1970'li yıllardaki krizi bir dönüm noktası olarak alırsak, kriz sonrasında işçi sınıfının güçsüzleştirilmesi, neoliberalizm olarak aklandırılan ekonomi politikaları paketinin özünü oluşturur (Harvey, 2007). Bunun teorik gerekçesi, tıpkı devlet müdahalesi gibi, sendikaların da piyasanın işleyişini bozduğu argümanına dayanıyor (Palley, 2005). Bu yaklaşıma göre sendikalar emek arzında katılıklar yaratarak ücretin serbestçe belirlenmesine engel olur. Bu sorunun çözülmesi ve piyasa ekonomisindeki uyum mekanizmalarının sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için hem emek arzının serbestçe belirlenebilmesi hem de ücretlerin aşağıya doğru da esnekleştirilmesi gerekir. Bu koşullar ise ancak emeğin siyasi, ekonomik ve kurumsal gücünün geriletmesi ile mümkün olabilir.

İşçi sınıfının güçsüzleştirilmesi, her bir ülkelerdeki sınıfsal güç dengelerine göre farklı zamanlarda gerçekleşti. 1970'lerdeki kriz sonrasında üretimin parçalara ayrılarak farklı coğrafyalara kaydırılması gibi yapısal değişiklikler yanında, ekonomilerin dışa açılması ve finansal serbestleştirme gibi uygulamalar da sermayenin yapısal gücünü pekiştirmiştir. Sermayenin artan bu yapısal gücü, her bir ülkedeki siyasi iktidarların, küresel sermaye akımlarını kendi ülkelerine çekebilmek için uygun "yatırım ortamını" hazırlamakla görevli kılınması olarak tezahür eder. Üretimin uluslararasılaşması ve finansal serbestleşme sonucunda sermayenin yapısal gücünün artmasına ek olarak, neoliberal projenin bir parçası olarak uygulanan özelleştirme programları da iki açıdan emeğin güçsüzleştirilmesini hızlandırmıştır. Bunlardan ilki, özelleştirilen işletmelerin genellikle örgütlü işçi sınıfı içinde hem nicelik hem de nitelik açısından önemli bir yer kaplamasıdır. Bu anlamda özelleştirme sadece kamu mülkiyetinden özel mülkiyete geçiş değil, sendikasılaşmayı da beraberinde getirmiştir. İkincisi de, özelleştirme sonucunda daha önceden meta ilişkisine sınırlı bir şekilde dahil olan eğitim, sağlık, ulaştırma ve barınma gibi alanların tam olarak metalaştırılmasıdır. Bunun sonucunda hanehalkı bütçelerinde bu hizmetler için ayrılan paylar artmış, ancak buna orantılı olarak gelirler artmamıştır.

Emeğin ekonomik, kurumsal ve toplumsal gücünün kırılması sürecinin siyasi halkası ise otoriter devlet biçimlerinin yükselişi ile birlikte gelişmiştir. Poulantzas'ın (2000) ileri sürdüğü otoriter devletçilik kavramından hareketle 1970'li yıllardaki kriz sonrasında, krizden ancak devlet biçiminin otoriterleşmesi ile çı-

kıldığını ileri sürebiliriz. Otoriter devletçilik, parlamento karşısında yürütmenin, yürütme içinde de uzmanlaşmış ekonomik aygıtların öne çıktığı bir yönetim çerçevesinin kurulmasını anlatmak için kullanılıyor (Oğuz, 2012). Bu modelin özü ise, örgütlü emeğin karar alma süreçlerinden tasfiye edilmesine dayanıyor. Oluşturulan ya da yeniden işlevlendirilmiş uzmanlaşmış ekonomik aygıtlar, sermayenin ayrıcalıklı merkezleri haline gelirken, sendikalar ya da genel olarak emeğin çıkarları, karar alma süreçlerinden dışlanır (Akçay, 2013).

Kısacası, sermayenin küresel ölçekte 1970’li yıllardaki krizden çıkışı için geliştirdiği stratejilerin sonucu olarak gelişen finansallaşma ve emeğin ekonomik, siyasi ve kurumsal gücünün geriletilmesi süreçleri, alt sınıfların ekonomik olarak içerilmesi sorununun farklı şekilde çözülmesini beraberinde getirmiştir. Tekrarlamak gerekirse, neoliberalizm öncesi popülizmlerde alt sınıfların içerilmesi gelir artışına ve bizzat alt sınıfları güçlendiren ve kurumsal temsilin nispeten önemli olduğu bir yapıya dayanıyordu. Yakın dönem popülizm deneyimlerine ise finansallaşma ve örgütlü emeğin atomize edildiği koşullar damga vurmuştur. Yoksullara yönelik tasarlanan destekler ile oluşan yeni neoliberal refah rejimleri (Tillin ve Duckett, 2017) ve yoksulların borçlandırılarak hem piyasa mekanizmalarına dahil edilmesi hem de bu yolla disipline edilmesi anlamındaki finansal içerilme mekanizmaları (Bonefeld, 1995), neoliberal popülizmin iki kritik telif mekanizması olarak görülebilir.

Temel gelişim dinamiklerini ana hatlarıyla özetlediğim neoliberal popülizm modeli, AKP’nin keşfettiği ya da ilk olarak uygulamaya koyduğu bir yenilik değil. Benzeri modeller, 1990’lı yıllardan beri bazı Latin Amerika ve Güney Asya ülkelerinde uygulanıyor (Bar, 2003 ve 2009; De Castro, 2007). 1990’lı yılların başında Peru’daki Fujimori deneyimini inceleyen Roberts’a (1995: 100) göre liderin kişisel özellikleri, seçmenle lider arasında doğrudan kurulan ilişkiler ve kurumsallaşma dışı bir yönetim tarzı, neoliberal popülizmin özellikleri arasında idi. İlgili literatüre göre neoliberal popülizm, siyasi olarak ise başkanlık sistemi ile yakınsar (Philip, 1998: 81). Neoliberal popülizmler arasındaki benzerlikler, iktidarın tek adam elinde merkezileşmesi ile sınırlı değil. Büyük inşaat ve konut projelerine girişmek ve emek piyasasının esnekleştirilmesine yönelik adımlar, farklı neoliberal popülizmler arasındaki benzer özelliklerden sayılabilir. Roberts’a göre (1995: 103-104) Peru’da “örgütlü emeğin zayıflatılması ve işgücünün enformelleştirilmesi, özerk örgütlenme gücünü yitiren, dağınık ve heterojen bir seçmen kitlesi yaratmıştır”. Aşağıda detaylı olarak değineceğim gibi, Türkiye’de 2003 yılında çıkarılan yeni İş Kanunu da, emek piyasalarının esnekleştirilmesi ve örgütlü emeğin gücünün kırılması yönünde önemli bir adım olmuştur.

Özden ve Bekmen (2015), Brezilya’da İşçi Partisi iktidarı ile Türkiye’deki AKP iktidarının uyguladıkları politikaların birbirine benzediğini ileri sürer. Yazarlara göre iki ülkedeki iki parti, disipline edici neoliberal politikalar ile popü-

list yönetim biçiminin bileşiminden oluşan yeni bir yaklaşımı hayata geçirmiştir (Özden ve Bekmen, 2015: 89). Yazarlar özellikle iki ülkede benzer dönemde kurulan yeni refah rejimlerine işaret eder. Özden ve Bekmen'e (92) göre Brezilya'daki Bolsa Família programı ile Türkiye'deki şartlı yardım sistemi, yoksulluk sorununun depolitize edilmesi projesinin parçalarıdır.

Jayasuriya ve Hewison (2004) ise, Thaksin Shinawatra liderliğindeki Tayland'ın neoliberal popülizme verilebilecek bir başka örnek olduğunu ileri sürer. Yazarlara göre neoliberal popülist rejimler, sınıf-temelli temsili kurumları ve uygulamaları, neoliberal piyasa reformları ile popülist ve liberal olmayan siyasetlerin birleşimi ile değiştirmeyi amaçlar (Jayasuriya ve Hewison, 2004: 574). Yazarların belirttikleri bir başka husus, neoliberal popülist rejimlerde liderlerin, sıklıkla kurumsal olmayan yollarla ve plebisitler ya da doğrudan demokrasinin diğer enstrümanlarını da barındıran illiberal siyasi biçimlerle iktidarlarını korumaya çalıştıklarıdır (Jayasuriya ve Hewison, 2004: 574). Yazarların Tayland bağlamında işaret ettiği özellikler, Türkiye'de neoliberal popülist rejimin kuruluşunda da görülebilir.

Kısaca değindiğim farklı deneyimlerdeki ortak yanlar şöyle sıralanabilir: (i) tüm örneklerde yeni hükümetler ekonomik olarak sıkıntılı yılların (genellikle de sert krizlerin) ardından iktidara gelerek neoliberal politikaları hayata geçirmişlerdir, (ii) iktidarlar neoliberal politikaların uygulanması yanında sosyal yardım programları gibi telafi mekanizmalarını kullanarak iktidarda kalma koşullarını sağlamaya çalışmışlardır, (iii) her biri, örgütlü işçi sınıfının gücünü azaltacak ve işçi sınıfını atomize edecek emek piyasaları reformları uygulamıştır, (iv) gücün liderin etrafında merkezileşmesi eğilimi ve bunun için kurumsal olmayan yolların kullanılması, bir diğer özelliktir.

Türkiye'de neoliberal popülizm

Çalışmanın bu kısmı yukarıda ana hatlarıyla açıklanan neoliberal popülizm çerçevesinin, 2002 yılından bugüne kadar aralıksız bir şekilde iktidarda olan AKP yönetiminin nasıl olup da geniş toplum kesimlerini ekonomik olarak olumsuz etkileyen neoliberal politikaları uygulamasına rağmen iktidarda kalabildiğini açıklamak için kullanılabileceğini öneriyor. Bir başka ifadeyle 2000'lerdeki siyasi istikrarın ekonomi-politik arka planı, bu kavramsal çerçeve yardımıyla açıklanabilir. 2002 sonrasında siyasi istikrar getiren koşulları açıklarken, siyasi istikrarsızlıklarla geçen 1990'lı yıllarla kısa bir karşılaşma yapmak elverişli bir başlangıç noktası olabilir. Buna göre, 1990'lar, on yılda on bir hükümet kurulan, iki büyük ekonomik kriz, aralarında askerî bir müdahalenin de olduğu pek çok siyasi kriz barındıran ve dönemin resmî ideolojisinin siyasal İslâm ve Kürt hareketi tarafından sarsıldığı yıllardır. Bu anlamda siyasi istikrarsızlık 1990'lı yılları karakterize eden bir özelliktir. Siyasi istikrarsızlığı yaratan temel mekaniz-

ma ise, siyaset sınıfının karşılaştığı yapısal uyum ikilemidir. Yapısal uyum ikileminin bir tarafında siyasi iktidarların yapısal uyum programlarını uygulamak zorunda kalmaları, diğer yanında da bu tip kemer sıkma programlarının uygulanması durumunda iktidarlarının kaçınılmaz olarak sarsılması yer alır. Dolayısıyla yeni kurulan hükümetler, ekonomik sorunların üstesinden gelebilmek için istikrar programı ile yola çıkıp, kısa sürede bunun uygulanamadığını gördüler. Bu andan sonra siyasi elit içindeki mücadele, iktidar değişikliklerini hızlandırdı (Akçay, 2018b).

Ancak 1990'larda siyasi elit açısından yapısal uyum ikilemini ortaya çıkaran en önemli dinamik, emek hareketi başta olmak üzere, farklı toplumsal kesimlerin yapısal uyum programına karşı çıkabilmesidir. Emek hareketi 1980'li yıllara askerî darbe ve sıkıyönetim koşullarında başladı. 24 Ocak kararları ile ilan edilen ekonomik model değişikliği, emeğin sert itirazı ile karşılaştığında, askerî darbe, IMF programının uygulanmasının yegâne koşulu haline geldi. Bir başka ifadeyle, Türkiye'de ekonominin liberalleştirilmesi, siyaseten demokratikleşme ile eşliğinde değil, asker postası gölgesinde gerçekleşti. 1980'ler boyunca reel ücretler, 1970'lerin sonundaki seviyeye göre sert bir şekilde düşürüldü. Reel ücretlerin baskılanması ve TL'nin değersizleştirilmesi, ihracata dayalı büyüme modelinin dayandığı iki temel idi. Bu iki koşul ise ancak otoriter bir devlet biçimi ve siyasi rejim ile hayata geçirilebildi.

Emek hareketi 1980'de ağır bir darbe aldı ancak 1989 ile birlikte yeniden kritik bir aktör olarak sahneye döndü. 1989'da Büyük Madenci Yürüyüşü ile yoğunlaşan sınıf mücadelesi somut kazanımlarla devam etti (Doğan, 2010). 1980'lerin sonlarında, 1970'lerin sonundan beri ilk kez reel ücretler artmaya başladı. Örneğin 1988 ile 1993 arasında imalat sanayisinde ortalama reel ücretler %120 arttı (Taymaz, Voyvoda ve Yılmaz, 2014). Bu gelişme, siyasi iktidarlar için ancak darbe koşullarında uygulanabilen yapısal uyum programlarının devamını güçleştirdi (Köse ve Yeldan, 1998: 52). Emek hareketinin yeniden canlanmasına ek olarak 1987 yılındaki referandumla 1980 darbesi ile yasaklanan partilerin yeniden siyasete dönmeleri, siyasi rekabeti hızla artırdı. Bu iki gelişme, bir yandan 1980'li yıllardaki Anavatan Partisi iktidarlarının sonunu getirdi, diğer yandan da 2002 seçimlerine kadar sürecek koalisyon hükümetlerinin kapısını araladı.

1990'lı yıllardaki kronik siyasi istikrarsızlığın gerisinde, 1980 darbesi ile kesintiye uğrayan siyasi hayatın merkez sağda ve solda bölünmelere neden olması gibi siyaset sınıfının içinde yaşanan gelişmeler kadar, bir bütün olarak siyaset sınıfının karşı karşıya kaldığı yapısal uyum ikilemi de etkilidir. Bunun gerisinde ise canlı bir toplumsal muhalefet vardı. Siyasi istikrarsızlığı sıklıkla tekrarlanan ekonomik krizler eklendi ve bu süreç 2001 krizine kadar sürdü. 2001 krizi o kadar derin bir şekilde gerçekleşti ki, kriz sırasındaki siyasi heyet, bir yıl sonra 2002'de yapılan genel seçimlerde siyaset sahnesinden silindi. Bu anlamda 2001

krizi 1990'lı yıllardaki siyasi istikrarsızlığın sonlanması açısından kritik bir dönüştürücü oldu. 2001 krizi sonrasında Kemal Derviş yürütücülüğünde uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, aynı zamanda post-Washington konsensüsü politikalarına paralel olarak dizayn edilen bir düzenleyici devlet çerçevesini hayata geçirdi. Bir bakıma, 2001 krizi sonrasında uygulanan program, 24 Ocak 1980 programının tamamlayıcısı olarak görülebilir.

2002 seçimleri sonrasında tek başına iktidar olma olanağı elde eden AKP, bir önceki koalisyon hükümeti sırasında IMF ile yapılan anlaşmaya sadık kaldı. AKP öncesi dönemde siyasal İslâmcı akımlar, o dönemin hâkim ekonomik paradigmalardan etkilenerek ithal ikameci, ulusal kalkınmacı ve Keynesyen bir ekonomik perspektife sahipti. AKP bu anlamda, içinden çıktığı siyasal İslâmcı hareket ile bir kopuşu temsil eder (Tuğal, 2009). Siyasal İslâmcı sermaye kesimlerinin temsilcisi olan Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği'nin (MÜSİAD) IMF programına açık bir şekilde karşı çıktığı bir ortamda AKP, Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) tarafından desteklenen programa sahip çıkmıştır (Akçay, 2009: 261).

IMF programını sahiplenmek, AKP için pek çok yeni kapıyı açmaya yarayan bir anahtar işlevi gördü. İlk olarak program, AB'ye üyelik süreci ile birlikte, Türkiye ekonomisinin iki önemli dışsal çıpasından birini oluşturdu. İkincisi, IMF programını uyguluyor olmak, AKP'ye eski tip popülist yeniden dağıtımcı taleplere karşı bir koruma kalkını sağladı. Üçüncüsü, AKP ile uluslararası teknokrasi arasında neoliberal reformların uygulanması için bir ittifak kurulmasının zeminini oluşturdu. Son olarak, IMF anlaşması sayesinde kurulan bu ittifaklar, AKP için devlet içinde eski müesses nizam ile mücadelesinde önemli bir meşruiyet alanı açtı.

AKP'nin iktidar stratejisinin ikinci ayağı AB'ye üyelik süreci idi. AB'ye üyelik için gerekli bazı reformları hayata geçirmek, tıpkı IMF programını uygulamak gibi, AKP için farklı açılardan çok işlevli bir proje idi. İlk olarak reform programını hayata geçiren AKP, Avrupa'daki Hıristiyan Demokratlardan esinlenerek kendisini Muhafazakâr Demokrat bir hareket olarak sundu ve liberal çevrelerce Türkiye'nin demokratikleştirici gücü olarak görülmeye başlandı. Bu anlamda AB'ye üyelik süreci AKP açısından, sadece uluslararası sermayeyi ülkeye çekmek için değil, aynı zamanda devlet içinde müesses nizama meydan okumak için de çok işlevseldi. Liberal ve sol-liberal çevrelerin ve Batı'daki önemli başkentlerin desteğini alan AKP, Kopenhag siyasi kriterlerine uyum amacıyla başta askerinin sivil siyaset üzerindeki vesayetini sorgulamak üzere, pek çok alanda Kemalist güçleri geriletmeye başladı (David, 2016: 482).

IMF anlaşması ve AB'ye üyelik süreci gibi iki güçlü dışsal çıpa ile yoluna devam eden AKP, 1980 ile başlayan neoliberal projeyi önemli ölçüde derinleştirebildi. AKP'nin neoliberal projesinin üç tipik bileşeni vardı: (i) Merkez bankası bağımsızlaşması yoluyla sağlanan parasal ve mali istikrar, (ii) emek piyasası

reformları, (iii) özelleştirmeler. Merkez bankasının hükümetten bağımsızlaştırılması, hem 2001 krizi sonrası kabul edilen IMF programının parçasıydı, hem de AB'ye üyelik için gerekli olan uyum sürecinin bir bileşeni idi. Para politikasının yönetilmesinin siyasetin uzanamayacağı bir yerde konumlandırmak anlamına gelen merkez bankası bağımsızlığı, Türkiye'deki finansallaşma süreci açısından kritik bir işlev gördü. Kamu borcunu çevirme çabasının belirleyici olduğu finansallaşmanın ilk aşamasından (Güngen, 2014), hanehalkı ve firma borçlarının daha öne çıktığı ikinci aşamasına geçiş, merkez bankası bağımsızlığı ile değişen para politikası çerçevesi sayesinde mümkün oldu (Akçay, 2017a). Yeni para politikası, enflasyonu düşürmeye odaklandığından, sert mali disiplin için de uygun bir zemin hazırladı. Uygulamaya sokulan enflasyon hedeflemesi sistemi, ücret artışları üzerinde üst sınır koyarak hanehalkı borçlanmasının artması için bir teşvik mekanizması yarattı. Son olarak, yeni para politikası çerçevesi, enflasyonu düşürmeyi yüksek faizle yaptığından, yerli paranın değerlenmesi ihtimalatı kolaylaştırarak hem cari açığın artmasına neden oldu hem de firma borçlarının hızlı artışını beraberinde getirdi (Akçay, 2017a: 46).

AKP'nin uyguladığı neoliberal projenin ikinci ayağı örgütlü emeğin tasfiye edilmesine dayanır (Yıldırım, 2009). 1980 askerî müdahalesi ile büyük darbe yemesine rağmen 1990'larda yeniden canlanabilen emek hareketinin gücünün kırılması, 2000'lerdeki emek piyasası reformlarının özünü oluştuyordu. Böylelikle 1990'lardaki kronik siyasi istikrarsızlığı yaratan en önemli dinamik olan canlı muhalefetin etkisizleştirilmesi yoluyla siyaset sınıfının karşılaştığı yapısal uyum ikileminin aşılması öngörülmüştü. Bu değişim, 1971'den beri yürürlükte olan İş Yasası'nın 2003 yılında yenilenmesi ile gerçekleştirildi (Bozkurt-Güngen, 2018: 225). Yeni düzenleme, yarı zamanlı işleri, alt sözleşme ilişkilerini ve taşeronlaşmayı yasallaştırdı (Özdemir ve Yücesan Özdemir, 2006). Bu değişimin emek hareketinin üzerindeki etkisi yıkıcı oldu. 2001 yılında % 29,1 olan sendikalaşma oranı 2015'e gelindiğinde %6,3'e geriledi (OECD, 2015). Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Dairesi (DİSK-AR) tarafından, toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçilerin toplam işçilere oranından hareketle yapılan hesaplamaya göre fiili sendikalaşma oranı da, OECD verisine paralel olarak azalıyor. Bu veriye göre, 1988 ile 1994 yılları arasında işçilerin dörtte biri toplu iş sözleşmesi kapsamındayken bu oran 2000'lerde dramatik bir şekilde azalmış ve 2012'de %6'ya kadar gerilemiştir (DİSK-AR, 2019: 9). Örgütlü emeğin tasfiyesi sürecine enflasyon hedeflemesi sistemi ile sınırlanan ücret artışları da eklendiğinde, güvencesizlik, uzun çalışma saatleri, yapılaşmış yüksek işsizlik oranı, düşük ücretler ve hızla artan borçluluk, otoriter bir emek rejiminin bileşenleri haline geldi (Çelik, 2015). İronik olan, AB'ye uyum süreci ve demokratikleşme rüzgârlarının estiği dönemde, otoriter bir emek rejiminin kurulmuş olmasıydı.

Bozkurt-Güngen'in (2018) vurguladığı gibi, Türkiye'de otoriterizm tartışmalarının en önemli eksikliği, emek-merkezli bir perspektifin bu tartışmaya dahil

edilmemesidir. Sürece böyle bakıldığında, 1980 dönüşümü ile kurulan otoriter devlet biçiminin gerisinde, çalışanların karar alma mekanizmalarından dışlanması olduğu görülebilir (Bedirhanoglu ve Yalman, 2010). Otoriter devlet biçimi ve onun içeriğini oluşturan sınıf temelli siyasete son verme çabası, 1990'larda değişmedi. Ancak emek hareketinin canlanması, siyaset sınıfının IMF programlarını uygulamasını imkânsız hale getirdi. Bu ortamda düğümü çözen 2001 krizi oldu. 2000'lerin ilk başında uygulanan IMF programı, siyasi olarak demokratikleşme süreci olarak sunulsa da çalışanların karar alma mekanizmalarından dışlanması anlamında teknokratik ve otoriter bir rejim idi (Akçay, 2013). Neoliberal popülizmin düşüşe geçtiği dönemde ise teknokratik yapı yerini takdir hakkının egemenliğine bırakan ancak özü yine aynı kalan bir yönetim stratejisine dönüştü. Bu bağlamda 2003 yılında İş Kanunu'nun emeğin ekonomik, siyasal ve kurumsal gücünün geriletilmesi doğrultusunda yenilenmesinin, AKP hükümetleri döneminde giderek derinleşen otoriterleşmenin temel dinamiklerinin biri olduğu ileri sürülebilir.

AKP'nin neoliberal projesinin üçüncü ayağını özelleştirme politikası oluşturuyordu. Özelleştirme fikri AKP ile başlamadı ancak Kamu İktisadi İşletmelerinin (KIT) tasfiyesi 2000'lerde yaşandı. 1984'ten bu yana yapılan özelleştirme işlemlerinden 2017 itibarıyla 68,4 milyar dolar gelir elde edilmiştir. Ancak bu rakamın detaylarına bakıldığında, 1984 ile 2003 arası yapılan özelleştirmelerden elde edilen gelirin sadece 8,2 milyar dolar, buna karşın 2003 ile 2017 arasında elde edilen gelirin 60,2 milyar dolar olduğu görülür (Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 2019). KIT'lerin özelleştirmesi, Hazine'ye gelir sağlaması dışında iki kritik işlev gördü. Bunlardan ilki, örgütlü emeğin tasfiyesi açısından önemlidir. KIT'lerin özelleştirilmesi, aynı zamanda burada var olan örgütlülüğün de dağıtılması anlamına geliyordu. İkincisi, KIT'lerin özelleştirilmesi sonucunda gerçekleşen metalaşma ile hanehalkı bütçesindeki masraf kalemleri arttı.

Neoliberal popülizmde telafi mekanizmaları

Buraya kadar, 2002 seçimleri sonrasında iktidara gelen ve ilk döneminde IMF programı ile AB'ye üyelik süreci gibi iki çıpa ile yoluna devam eden AKP'nin neoliberal projesinin üç önemli bileşenini özetledim. Ancak bu analiz, halen nasıl oluyor da bu sert neoliberal programı uygulayan bir siyasi parti art arda seçimleri kazanabiliyor sorusunu yanıtlamaya yeterli değil. Bu soruya yanıt vermek için, neoliberal projenin uygulanması nedeniyle ortaya çıkabilecek hoşnutsuzlukları törpülemekte işlevli olan iki mekanizmayı analize dahil etmemiz gerekiyor. Bunlar 2000'lerde kurulan yeni sınırlı refah rejimi ile en yoksulların sosyal içerilmesi ve yine en yoksulların dahi ucuz krediye erişebilmesini sağlayan finansal içerilme süreçleridir. Bu iki mekanizma neoliberal popülizm projesinin "popülizm" tarafını oluşturuyor. Burada "popülizm", ekonomik olarak aşağıdan

gelen taleplerin törpülenebildiği mekanizmalar anlamında kullanılıyor.

AKP yönetimin on yedi yılı aşan iktidarının sırrının sosyal yardımlarda olduğu, Türkiye'deki sosyal bilimler alanında yaygın bir argüman. Örneğin Öniş'e (2012: 141) göre AKP'nin gücü, formal ve enformel yeniden dağıtım kanallarını kullanarak seçmen tabanını genişletmesinden geliyordu. Dorlach (2015) ise AKP'nin uyguladığı modelin "sosyal neoliberalizm" olarak adlandırılabilirliğini öneriyor. Yazara göre sosyal neoliberalizm, sosyal demokrasiden de, ortodoks neoliberalizmden de farklıdır. Piyasa yönelimli ekonomi politikaları ile kapsayıcı sosyal politikaların karışımından oluşur (Dorlach, 2015: 521). Buğra (2018), eski refah devleti uygulamalarının kapsayıcı olmadığına ve genellikle enformel alanda çalışanların dışarıda bıraktığına işaret eder. Önceki refah devleti uygulamaları, daha çok formal alandaki sanayi işçilerini, köylüleri ve kamu sektöründe çalışan memurları kapsıyordu (Buğra ve Candaş, 2011). AKP döneminde kurulan yeni refah rejimi ile oluşturulan sosyal içerilme mekanizması ise tam da önceki dönemde sistemden dışlanan en yoksul kesimleri kapsamıştır. 1990'lı yıllarda başlayan Yeşil Kart uygulamasının kapsamının genişletilmesi, başlarda yeni refah rejiminin önemli bir bileşeni olarak işlev gördü. 1995 yılında 1,7 milyon olan Yeşil Kart sahiplerinin sayısı 2010 yılına gelindiğinde 10 milyona ulaşmıştı (Yörük, 2012). Yeşil Kart sistemi, 2012 yılında Genel Sağlık Sigortası sistemine dönüşle birlikte uygulamadan kaldırıldı ancak eski sistemden yararlananlar, yeni sisteme transfer edildi. AKP döneminde kurulan yeni sınırlı refah rejiminin ikinci önemli ayağını Genel Sağlık Sigortası sistemi oluşturuyordu. Yeni sistem, daha önceden işçi, memur ve kendi hesabına çalışanlar arasında var olan eşitsizlikleri ortadan kaldırarak genel bir sağlık sigortası sistemi öngörmüştür. Bu yeni sistemden en çok faydalananlar, yine bir önceki sistemden hiç yararlanamayan enformel sektördeki yoksullar oldu.

Son olarak Şartlı Nakit Transferi sistemi, AKP döneminde kurulan yeni refah rejiminin üçüncü ayağını oluşturdu. Dünya Bankası'nın sağladığı destek ile uygulanan bu sistem en yoksullara verilen şartlı nakit desteklerden oluşuyordu ve sistemin kapsadığı kişi sayısı, 2011 itibarıyla yılda 10 milyon kişiye ulaştı (Özden ve Bekmen, 2015: 93). Ancak sistemin kritik yanı, destek sağlanan kişilerin tespit edilmesinin objektif kriterlere değil, takdir hakkına dayanmasıydı (Buğra ve Candaş, 2011: 522). Aytaç'a (2014: 1219) göre bu sistem iktidar partisinin seçimlerde en yoksulların desteğini alabilmesi için düzenlenmişti. Bahçe ve Köse (2018: 576) de AKP döneminde yeni bir neoliberal refah rejiminin kurulduğuna işaret ederken yeni sistemin "seçici, enformel ve hak temelli olmayan bir refah rejimi" olduğunu vurguluyor. Yazarlar ayrıca Türkiye'de uygulanan ekonomi politikalarının kâr dışındaki gelirleri baskılayarak çalışanları sosyal yardımlara ve finansal sisteme daha bağımlı hale getirdiğinin altını çizmiştir (580).

AKP döneminde kurulan yeni refah rejimi yoksulların sosyal içerilmesini hedeflerken (Bozkurt, 2013), politize edilmiş bir sosyal politika sistemi kurmuştur

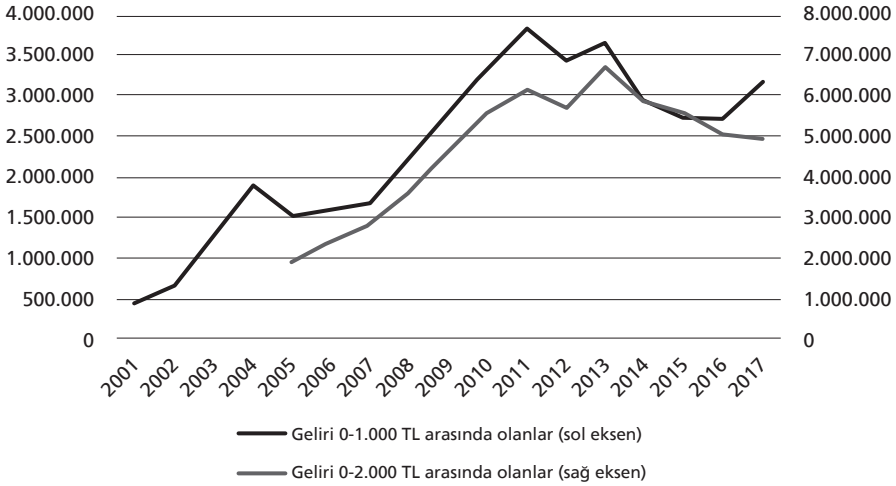
(Eder, 2010). En yoksullar ve en dezavantajlı kesimler, AKP tarafından uygulanan kısmi refah devleti uygulamasından en çok yararlanan kesimler olmuştur (Özden, 2014: 168). Bu sistem sayesinde AKP, bir yandan yoksullardan marjinalleştirilmiş ve kayıtdışı çalışan işçilerden yaygın siyasi destek sağlarken, diğer yandan bu yeni refah rejimi, yukarıda açıklanan neoliberal projenin uygulanmasından doğabilecek hoşnutsuzlukların törpülenmesinde etkin olmuştur. Yeni kurulan kısmi refah rejimine ek olarak, yerel yönetimler aracılığıyla sağlanan yardımlar ve dinî temelli yardımseverlik kuruluşları da neoliberal popülist modelin tamamlayıcı unsurları olmuştur. Kısacası, AKP hükümetleri 2002'den beri neoliberal doğrultudan sapmasa da bu politikaların yaratacağı yıkıcı etkileri azaltabilecek bir refah rejimi geliştirmiştir. Sosyal yardım programlarına ek olarak örneğin neoliberal dönüşümün küçük çiftçiler ve işçileşen çiftçiler üzerindeki baskılarını azaltabilecek tarımsal sübvansiyon programları uygulanmıştır (Gürel vd. 2019). Sonuçta yeni refah rejimini oluşturan sosyal harcamaların Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya (GSYH) oranı 2000 yılında % 7,5 iken 2016 yılında % 12,5'e yükselmiştir.² Bu oranı 1990'lı yıllarla karşılaştırdığımızda, 2016'da 1990'lara göre üç kattan fazla sosyal harcama yapıldığını görebiliriz. Yine 2015 yılında sosyal harcamalar, toplam genel kamu harcamalarının üçte birinden fazlasını oluşturuyor. Kişi başına yapılan sosyal harcamalarına bakıldığında ise, bu meblağın 2000'de 712 dolardan 2016 yılında 3.213 dolara geldiği görülür (OECD, 2019).

Türkiye'nin neoliberal popülizm deneyiminde ikinci önemli telafi edici mekanizma finansal içerilmedir. Finansal içerilme, literatürde farklı anlamlarda kullanılabilir (Güngen, 2018). Bu çalışmada, geniş toplum kesimlerinin, özellikle de daha önce bankacılık sistemi ile ilişkilenmemiş alt gelir gruplarının finansal sisteme dahil edilmeleri, finansal içerilme olarak kullanılıyor. Grafik 1 ve 2,³ Türkiye'de 2001 krizinden sonra toplumun en alt gelirli kesimlerinin dahi finansal sisteme dahil edildiğini gösteriyor. Grafik 1'de geliri 0 ile 1.000 TL ve 0 ile 2.000 TL arasında olan borçluların sayıları yer alıyor. Geliri 0 ile 1.000 TL arasında olan borçluların sayısı 2001 ile 2013 yıllar arasında 8,2 kat artarak 3,8 milyon kişiye ulaştı. Geliri 0 ile 2.000 TL arasında olan kesime baktığımızda, 2005 ile 2013 arasında benzer bir hızlı artış gözlemleyebiliyoruz. Bu dönem

2 OECD tanımlı sosyal harcamaların içeriği ve alt kalemleri şurada listelenmiştir: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SOCX_AGG

3 Grafik 1 ve 2, Türkiye Bankalar Birliği (TBB), Tüketici Kredileri ve Konut Kredileri Yıllık Konsolide Raporları'nda yer alan verilerden hazırlanmıştır. Veride, kredi kullananların gelir durumunu gösteren bir tasnif de yer alır. Kredi alanların gelir durumuna göre yapılan tasnifteki gelir aralıklarının reel mi nominal mi olduğu, veride açıklanmamıştır. Makale yazım sürecinde ulaştığım TBB yetkililerinden aldığım bilgiye göre veri nominaldir, bir deflatörle uyarlama yapılmamıştır. Bu verinin ileride, özellikle 2018'de görüldüğü gibi enflasyonun yüksek seyrettiği yıllara göre uyarlanması, daha isabetli sonuçlara ulaşılmasına yardımcı olacaktır. Ancak veri bu haliyle de, Türkiye'de konut ve tüketici kredisi kullananların önemli bir kesiminin alt gelir grubunda yer aldığını gösterir. Makalede yer verdiğim grafikler, TBB'nin verilerinin herhangi bir uyarlama yapılmadan kullanılmasıyla hazırlanmıştır.

GRAFİK 1
Yoksulların Borçlan(dırıl)ması

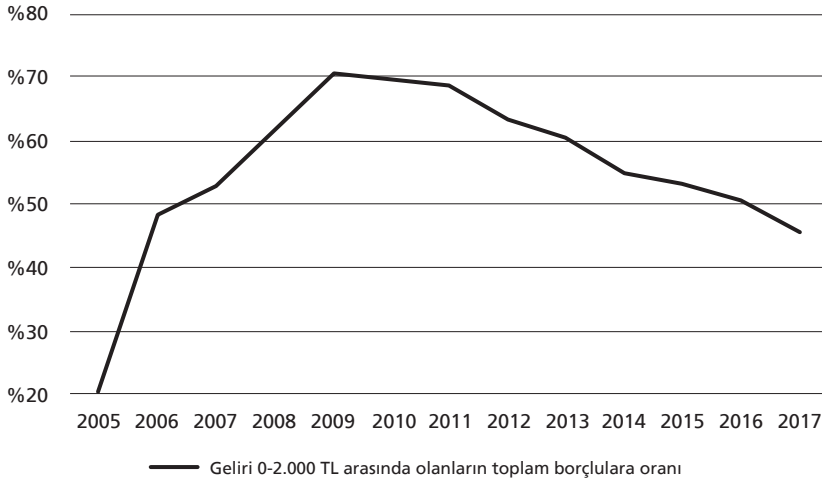
Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği (2019) verilerinden hazırlanmıştır, <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>

aynı zamanda neoliberal popülizmin yükselişte olduğu dönemdir. 2013, yoksulların borçlandırılması açısından bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra, birikim modelinin tıkanması nedeniyle finansal sistemin kapsayıcılığı azalmaya başlamıştır. 2017 yılında, geliri 0 ile 1.000 TL arasında olanların sayısındaki artış, devlet destekli kredi büyümesinin bir yansıması olarak görülebilir. 2018'de bu sayının sert bir şekilde düşmesi beklenmelidir.

Grafik 2'de, geliri 0 ile 2.000 TL arasında olanların toplam borçlulara oranı gösteriliyor. 2005 yılında %20 ile başlayan bu oran 2009 yılında üç buçuk kat artarak % 70'leri bulmuştur. Bu aynı zamanda Türkiye'de neoliberal popülizmin olgunlaştığı dönem olarak da görülebilir. Bu dönemde alt gelirli kesimler, toplam borçluların çoğunluğunu oluşturur. Bir anlamda hanehalkı borcunun artması, yoksulların borçlandırılmasına tekabül eder (Karaçimen, 2015). Grafik 2'de, 2008-2009 krizinden sonra duraklayan yoksul borçluların oranı 2013 sonrasında daha hızlı gerilemeye başlamıştır. Bu aynı zamanda, neoliberal popülizm modelinin de gerilemeye başladığı dönemdir.

Hanehalkı borçlanmasındaki bu hızlı artışı mümkün kılan birbiri ile bağlantılı üç önemli gelişme vardır. Bunlardan ilki, enflasyonun düşürülmesi, ikincisi bankacılık sisteminin dönüşümü, üçüncü de küresel ekonomik konjonktürün etkisidir. Yukarıda değindiğim gibi, 2001 krizi sonrasında uygulanan reform programının bir parçası olan merkez bankasının hükümetten bağımsız-

GRAFİK 2
Yoksul Borçluların Oranı

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği (2019) verilerinden hazırlanmıştır, <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>

laşması ve enflasyon hedeflemesi rejimi, AKP'nin uyguladığı neoliberal programın önemli bileşenlerinden biri idi. Faizlerin düşürülmesi ve bu sayede kamu kesimi borçlanma gereğinin azaltılması, bankacılık sistemi için yeni kâr arayışının temel dinamiklerinden biri oldu. Yine 2001'de yaşanan bankacılık krizi ertesinde uygulanan bankacılık reformu sonrasında oluşan yeni finansal sistemde bankalar giderek daha fazla düşük gelirli kesimlere de borç vermeye başladılar. Yoksulların finansal içerilmesindeki temel araç ise tüketici kredileridir (Karaçimen, 2014). Bu bağlamda, giderek yaygınlaşan hanehalkı borçluluğu, bir yandan neoliberal politikaların bir sonucudur, diğer yandan da gelirin artmadığı ortamda harcamaların artmasını mümkün kılan “özelleştirilmiş Keynesçiliğin” Türkiye'ye yansımalarıdır. Son olarak, küresel ekonomik konjonktürün Türkiye gibi yükselen piyasalar kategorisinde yer alan ülkeler için olumlu seyretmesi, finansal içerilmeyi kolaylaştırıcı bir etki yapmıştır. Bunun temel nedeni olumlu uluslararası konjonktürde, yükselen piyasa ekonomilerinin daha düşük faizlerle uluslararası fonları kendi ülkelerine çekebilmeleridir. Düşük faizler ise, yoksulların finansal içerilmesi için anahtar işlevi görür.

Yukarıdaki grafiklere ek olarak iki veriye daha göz atmak, Türkiye'deki hanehalkı borçlanmasının ne kadar hızlı arttığını anlamaya yardımcı olabilir. Bunlardan ilki, hanehalkı borcunun GSYH'ye oranıdır. Bu oran 2000 yılının birinci çeyreğinde %2,5 iken 2013'ün dördüncü çeyreğinde % 19,6'ya ulaşmıştır (BIS, 2019).

2013 hanehalkı borcunun GSYH'ye oranı için de bir dönüm noktasıdır, 2013 sonrasında yaşanan gerileme 2018'in üçüncü çeyreği itibarıyla % 15,6 seviyesine gerilemiştir (TCMB, 2018: 8). İkinci veri ise hanehalkı borcunun harcanabilir gelire oranıdır. Bu oran da 2002'de % 4,7'den 2013'te %53'e yükselmiştir (Güngen, 2018). Hanehalkı açısından borcun harcanabilir gelire oranı için de 2013 yılı bir dönüm noktasıdır, 2018'de bu oran %45 civarına gerilemiştir (TCMB, 2018: 8).

Kısacası, neoliberal popülist rejimin oluşumunda yeni kurulan kısmi refah rejimi yanında finansal içerilme mekanizmaları da etkili olmuştur. Daha önce kredi piyasasına erişimi olmayan geniş toplum kesimlerinin, özellikle de en yoksulların finans sistemi tarafından içerilmeleri, reel ücretlerin anlamlı bir şekilde artmadığı bir ortamda kısmi refah etkisi yaratır. Örneğin, Aydoğuş (2015: 6) tarafından imalat sanayii için yapılan hesaplama göre, "11 yıllık 2003-2013 döneminde net reel ücretlerde yalnızca %7,3 oranında artış meydana gelirken, işçi başına reel hasıladaki artış %34, GSYH'deki artış ise %60 olarak gerçekleşmiştir". Orhangazi (2019: 344) ise 2002 ile 2017 arasında imalat sanayiinde reel ücret artışlarının oldukça sınırlı olduğunu, buna karşın emek verimliliğinin ücretlere göre çok daha hızlı arttığını gözlemlemiştir. Bir başka ifadeyle neoliberal popülizmin yükseliş döneminde imalat sanayiinde reel ücretlerde anlamlı bir artış gerçekleşmemiş, buna karşın emek verimliliği ile reel ücretler arasındaki makas ilki lehine dramatik bir şekilde açılmıştır. TCMB bünyesinde Akgündüz ve arkadaşları (2018) tarafından yapılan bir çalışmanın bulguları da yukarıdaki gözlemleri teyit eder. Bu çalışmaya göre 2009 yılı baz alındığında 2009 birinci çeyrek ile 2017 dördüncü çeyrek arasında reel birim ücretler sadece imalat sanayiinde değil, hizmetler ve inşaat sektörlerinde de geriler. Gerçekten de bir ekonomide uzunca bir süredir reel ücretler anlamlı bir şekilde artmıyorsa, yüksek işsizlik oranı yapılaşmışsa ve özelleştirmeler nedeniyle kamu hizmetleri pahalılaşıyorsa, borçlanma geniş toplum kesimleri için kişisel bir tercih değil, bir zorunluluk haline geliyordur (Akçay, 2018c). Özellikle yoksulların borçlandırılması, aynı zamanda bir sosyal disiplin aracı olarak da işlev görür (Dağdeviren vd. 2019). Artan borçlanma, yoksulların kaderini piyasanın işleyişine ve faiz oranının değişimine daha fazla duyarlı hale getirir, bu ise siyasi istikrar talebinin artmasına neden olur. Dolayısıyla yoksulların borçlandırılması, ekonomik istikrarın bozulmaması için siyasi istikrarın sürdürülmesi düşüncesinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu ise, iktidar olan partiye büyük avantaj sağlayan bir mekanizma haline gelmiştir.

Neoliberal popülizmin gerilemesi, otoriterleşme ve kriz

Yukarıda ana hatlarıyla özetlediğim neoliberal popülizmin yerleşmesi Türkiye'deki siyasi mücadelenin yapısını değiştirmiştir. Finansallaşma ve emeğin ekonomik, siyasal ve kurumsal gücünün geriletilmesi neoliberal popülizmin kuru-

luşunda etkili oldukça, siyaset giderek daha fazla dikey sınıf mücadeleleri (emek ile sermaye) tarafından değil, yatay sınıf mücadeleleri (egemen sınıf içi) tarafından belirlenir hale gelmiştir (Akçay, 2018b). Bu süreç aynı zamanda 1990'lı yıllardaki siyasi istikrarsızlık ile 2000'lerdeki tek parti iktidarı arasındaki farkı da oluşturur. İlk dönemde var olan canlı bir emek hareketi, farklı hükümet formülasyonları tarafından uygulanmaya çalışılan IMF programlarına karşı durabilmiştir. Ancak emek hareketi 2000'lerde bir toplumsal güç olma özelliğini yitirmiş, kurulan otoriter emek rejimi ve piyasa ilişkileri çerçevesinde borçlandırılarak atomize edilmiştir. Konunun ironik olan yanı, bu otoriter emek rejiminin temellerinin, AKP'nin reformcu ve demokratikleştirici bir güç olarak görüldüğü ilk döneminde atılmış olmasıdır. Ancak örgütlü emek hareketinin tasfiye edilmesi sonucunda dikey sınıf mücadelelerinin deyim yerindeyse "askıya alınması", bir başka ifadeyle bu mücadelelerin siyasi konjonktürü tayin edici gücünün azalması, siyasi çatışmanın egemen sınıf içinde yoğunlaşmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle 2013'teki dönüm noktasından sonra egemen sınıf içi mücadeleler yoğunlaşmış ve sonunda 15 Temmuz 2016'daki başarısız darbe girişimi ve ardından gelen siyasi rejim değişimi ile sürmüştür. Özellikle 2013 sonrası süreçte siyasi rejim değişimi ile sonuçlanan otoriterleşme sürecinin temel dinamiği ekonomik büyümenin yavaşlaması, yani neoliberal popülizm stratejisinin tıkanmasıdır.⁴ Başından itibaren bir büyüme koalisyonu olan AKP'nin ilk kez ekonomik yavaşlama ile karşılaştığı bu konjonktür, aynı zamanda AKP'nin sosyal koalisyonlar kurma kapasitesinin de daraldığı yıllar olmuştur. 2013 sonrası dönemde siyasi otoriterleşme ile birikim modeli krizi birbirini besleyerek ilerliyor.

2013 yılını bir dönüm noktası yapan, ABD merkez bankası FED'in ileride izleyeceği para politikası ile ilgili Mayıs 2013'te yaptığı açıklamadır. Dönemin FED Başkanı Ben Bernanke'ye (2013) göre, ABD ekonomisi 2008'deki büyük resesyonun etkilerini atlatmıştır ve ekonominin ısınması ihtimaline karşı faiz artışları yakında başlayacaktır. Fed'in bu açıklaması, aralarında Türkiye'nin de olduğu yükselen piyasa ekonomisi olarak kategorize edilen ülkelerden sermaye çıkışlarını tetiklemiştir. Böylelikle, 2008-2009 yılları arasındaki kesintiyi saymazsak 2000'lerin başından itibaren küresel ekonomide var olan bol ve ucuz likidite döneminin kapanması gündeme gelmiştir. Bu süreç sadece Türkiye açısından değil, aynı kategoride yer aldığı ülkeler açısından da önemli bir dönüm

4 Bilindiği gibi Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2016 yılında GSYH'nin hesaplanma yöntemi ni değiştirmiştir. Bu değişiklik ile ilgili kurum tarafından halen yanıtlanmamış pek çok soruyu bir kenara koysak dahi, değişikliğin 2009'den beri ilk kez ekonomik daralma yaşanan aylarda açıklanması ve eski seri ile yeni seri arasında dramatik farkların bulunması, Türkiye'deki verilerin güvenilirliğini zedeleyen bir uygulama olmuştur. Korkut Boratav, Tuncer Bulutay, A. Yavuz Ege, Oktar Türel, Rahmi Aşkın Türel ve Ercan Uygur'un yazdıkları "Yeni Ulusal Gelir Serileri Üzerine Gözlem ve Değerlendirmeler" başlıklı çalışmada TÜİK'in GSYH revizyonundaki sorunlar detaylı olarak sıralanmıştır (Boratav vd. 2017). Eski seriye göre Türkiye ekonomisi 2013 sonrasında belirgin bir şekilde yavaşlıyor. Buna karşın yeni seride bu yavaşlama yine gözlenbilmesine rağmen eski seriye göre çok daha yüksek bir ortalama büyüme ortaya çıkıyor. Konu ile ilgili ayrıca Yeldan'ın (2016) ve Duman'ın (2017) çalışmalarına bakılabilir.

noktası haline gelmiştir. Zira 2013 yılı, aynı zamanda 2008 krizinin üçüncü aşamasının da başladığı yıldır. Buna göre ABD’de patlak veren büyük resesyon hızla Avrupa’da etkisini göstermiş ve krizin kapsama alanı genişlemiştir. Bu süreçte ABD ve Avrupa ekonomileri zorda iken yükselen piyasa ekonomilerindeki yüksek büyüme oranları, dünya ekonomisini sırtlamıştır. Ancak 2013’teki dönüm noktası sonrasında yükselen ekonomilerin düşüşü gözlenir (Akçay ve Güngen, 2019). Dolayısıyla küresel krizin üçüncü aşaması, aralarında Türkiye’nin de bulunduğu ülkelerde ekonomik yavaşlama sürecinin başlaması anlamına geliyor. İşte 2013 sonrasında oluşan bu düşük büyüme ortamı, neoliberal popülist modelin maddi temellerinin altını oymaya başlamıştır. Gezi Parkı protestoları, 17-25 Aralık 2013’te AKP ile Gülen Cemaati arasındaki mücadelenin yoğunlaşması, 15 Temmuz 2016’daki başarısız darbe girişimi, 2017’de siyasi rejim değişimi için yapılan referandum ve nihayetinde 2018 yılındaki seçimler, 2013 sonrasındaki neoliberal popülizmin gerilemesi dönemine tekabül eder.

Neoliberal popülizmin gerileme dönemi üç önemli ekonomik darboğaz yaşanmış ve bunlardan sonuncusu 2018-2019 krizi ile sonuçlanmıştır (Akçay, 2018a). İlki 2013’te Gezi Parkı protestoları ve devlet içi iktidar mücadelesinin yoğunlaşması gibi siyasi risklerin artmasının, FED’in politika değişikliği ile birleşmesi sonucunda, yıl sonuna doğru TL’deki hızlı değersizleşme süreci ile başlamıştır. 2014’un başında TL üzerindeki baskı artarken, ekonomi yönetiminin aynı yıl bahar ayındaki yerel seçimler öncesinde bir faiz artışına yanaşmaması, sermaye çıkışlarını daha da hızlandırmıştır. Bu ortamda 27 Ocak 2014’te TCMB olağanüstü bir toplantı yaparak faizleri tek seferde % 4,5 artırmak zorunda kalmıştır (Akçay, 2014). Faiz artışı sonrasında gerçekleşmesi beklenen ekonomik yavaşlama, uluslararası sermaye hareketlerindeki kısmi toparlanma ile törpülenibilmiş ve sorunlar geleceğe ertelenebilmiştir.

İkinci önemli darboğaz, iktidar bloğu içerisindeki mücadelenin yoğunlaşması sonucunda gelen 15 Temmuz 2016’daki darbe girişimi sonrasında gerçekleşmiştir. Esasında gerek sanayi üretimi, gerekse batık kredi oranlarına bakıldığında ekonomik yavaşlama temmuz ayı öncesinden başlamıştır (Akçay, 2018d). Ancak temmuzdaki siyasi belirsizlik sonrasında uluslararası kredi değerlendirme kuruluşlarının Türkiye’nin notunu düşürmeleri, sermaye girişlerini olumsuz etkilemiştir. Türkiye ekonomisi, 2016’nın üçüncü çeyreğinde, 2009’daki küresel krizden beri ilk kez ekonomik daralma yaşamıştır. Bu ortamda, 16 Nisan 2017’de yapılması planlanan siyasi rejim değişikliği hakkındaki anayasa referandumu öncesinde ekonomik büyümenin canlandırılması için üç aylık bir ekonomik strateji uygulamaya konulmuştur. Geniş kapsamlı vergi indirimleri ve borç yapılandırılmaları stratejinin ilk iki ayağını oluştururken, Kredi Garanti Fonu sayesinde başlatılan devlet destekli kredi genişlemesi döngüsü, kısa sürede ekonomik büyümeyi canlandırmaya yetmiştir (Akçay, 2017b). Ancak Temmuz 2016’da ilan edilen Olağanüstü Hal’in devam etmesi ve siyasi belirsizlikle-

rin sürmesi nedeniyle TL üzerindeki değersizleşme baskısının yeniden artması üzerine 2017 yılında, bu sefer kademeli olarak faiz artışına gidilmiştir.

2013 sonrasında, neoliberal popülizmin gerilemesi sürecindeki üçüncü ekonomik darboğaz, Ağustos 2018'de bir döviz krizi biçimini alarak hızla bir resesyona dönüşmüştür. Şubat 2019 itibarıyla görüldüğü şekliyle 2018-2019 krizinin üç aşaması vardır. Bunlardan ilki 2018 Ağustos'unda yaşanan döviz krizidir. 2018'in Ocak ile Ağustos ayları arasında TL'nin ABD dolarına karşı değer kaybı %40'ı geçmiştir (Akçay ve Güngen, 2018). TCMB, döviz krizi sonrasında TL'deki değersizleşmeyi durdurabilmek için şok bir faiz artışı yaparak politika faizini tek seferde 6,25 puan artırmıştır. Döviz krizi, ardından gelen faiz şoku ile birleştiginde ortaya çıkan kredi çöküşü, Türkiye ekonomisini derin bir resesyona itmiştir. Krizin ikinci aşaması, ekonomi yönetiminin krizin kendisini olmasa da sonuçlarını görünmez kılma çabalarından oluşuyor. Bu süreçte enflasyonu düşürmek için ekonomi yönetimi tarafından başlatılan kampanyalara, fiyat artışı durdurulamayan soğan ve patates gibi ürünlerin fiyatlarının düşürülebilmesi için yapılan depo baskınları eşlik etmiştir. Bu sürecin son halkası ise Ocak 2019'da gıda fiyatlarındaki artışın durdurulamaması karşısında belediyelerce organize edilen ucuz sebze satış noktalarının kurulmasıdır. Krizin üçüncü aşamasının 31 Mart 2019'daki yerel seçimlerden sonra başlaması bekleniyor. Bunun nedeni, ekonomi yönetiminin, krizin ortaya çıkardığı maliyetin kimin üzerine yükleneceğine ya da hangi kesimlerin kurtarılacağına halen karar verememiş olması ya da seçimler nedeniyle bu kararı ertelemesidir. Şimdiye kadar, batık kredi oranının hızla arttığı bir ortamda, yükün reel sektörün mü bankacılık sektörünün mü üzerinde kalacağı sorunu, çeşitli uygulamalarla ertelenebilmiştir. Ancak kredi çöküşünün sonlanması ve yeni bir ekonomik genişleme dönüsünün başlayabilmesi için yeni bir kurtarma paketini içeren bir kemer sıkma programının uygulanması gerektiği görüşü, giderek yaygınlaşıyor.

Kısacası, 2013 sonrası dönemde varılan noktada neoliberal popülist model bir yol ağzındadır. Takip edilebilecek yollardan biri, bu sert kriz ortamından ya IMF ile yeni bir anlaşma yaparak ya da IMF ile bir anlaşma yapmadan ama ekonomi yönetiminin ilan edeceği sert bir kemer sıkma programı ile çıkmayı denemek olabilir. Eğer bu yol seçilirse, neoliberal popülist modelin telafi mekanizmaları fiilen iptal edilmiş olacaktır. Bu modelin işleyişinde önemli bir kolaylaştırıcı olan yoksulların borçlandırılması, mevcut faiz oranları ile zaten sürdürülemez hale gelmiştir. Mevcut durumun üzerine yeni bir kemer sıkma programı uygulanması durumunda faizlerin daha da artmasını, dolayısıyla finansal içerilme mekanizmasının uzun bir süreliğine tamamen devre dışı kalması riskini ortaya çıkabilir. Diğer yandan, yeni sınırlı refah rejimini oluşturan farklı sosyal yardım uygulamalarında bazı kesintilere gidilmesi, sağlık ve sigorta sisteminden yararlanabilmek için katkı paylarının artırılması ya da emeklilik yaşının daha da yükseltilmesi gibi kemer sıkma tedbirleri, sosyal içerilme mekanizmasını

büyük oranda aşındıracaktır. Dolayısıyla, bu ortamda sırf kemer sıkma tedbirlerinden oluşan bir ekonomik programın siyaseten ne kadar sürdürülebileceği oldukça şüphelidir. Zira 2008 krizinden sonra Avrupa ülkelerinden benzer kemer sıkma programlarını uygulayan ülkelerin hepsinde iktidar değişimi yaşanmıştır. Türkiye'nin yeni siyasi rejiminin yarattığı özgül koşulları göz önüne alırsak, olası bir sert kemer sıkma tedbirlerinden oluşan ekonomik programın ancak daha otoriter bir siyasi atmosferde uygulanabileceğini öngörmek zor değildir. Bir başka ifadeyle, (IMF'li ya da IMF'siz) olası bir sert kemer sıkma programı, önümüzdeki dönemde siyasi otoriterleşmenin temel dinamiği olabilir.

Ekonomi yönetiminin önündeki ikinci yol, neoliberal popülist modelin iktidar için en işlevli olan "popülist" kısımları sürdürebilmek için ana akım neoliberal programın sınırlarını zorlayacak, hatta yer yer ana akım dışına çıkabilecek bir rotaya girilmesidir. Bu rota henüz netleşmedi. Ancak 2013 sonrasında ekonomi yönetiminin her darboğazda bocalaması sonrasında, deneme yanılma yöntemi ile ve parçalı olarak uygulanmak zorunda kalınan kısmi ithal ikamesi ya da yerli üretim için verilen teşviklerin artırılması gibi önlemler, ikinci yolun ön adımları olarak görülebilir (Güngen ve Akçay, 2016). Neoliberal projenin dışına taşabilecek ve kamunun yeniden üretim ve dağıtım kanallarını aktif hane gelebileceği bir çeşit yeni kamu girişimciliği süreci ile özelleştirmelerin ters istikametine yönelen bir hareket, ancak krizin çok daha derinleşmesi ve uzun süreli bir depresyona dönüşmesi ile gündeme gelebilir. Bu tip bir girişim ortaya çıksa dahi, mevcut rejimin kriz öncesi dönemine dönmesi, daralma beklentilerinin arttığı dünya ekonomisinin güncel konjonktüründe oldukça zordur.

Ekonomi yönetiminin tek umudu, FED'in 29-30 Ocak 2019 tarihinde yaptığı toplantılar sonrasında faiz artışına ara verdiğini ve bilanço daraltma sürecini esnetebileceğini ilan etmesi neticesinde uluslararası sermaye akımlarının yeniden yükselen piyasalara yönelmesi ihtimalinin gerçekleşmesi, yani 2013 sonrasındaki birikim modeli krizi konjonktürünün bir süreliğine daha ileriye ertelenbilmesidir (Akçay, 2019). Ancak bu ihtimalin gerçekleşmesi durumunda dahi uluslararası fonların sert bir ekonomik daralma yaşan bir ülkeyi tercih etmesi için çok az nedeni vardır. Ek olarak İtalya'nın yeniden resesyona girdiği, Almanya'nın dört yıl aradan sonra ilk kez resesyona yaklaştığı bir Avrupa varken, Türkiye ekonomisinde canlı bir ekonomik toparlanma beklenmesi gerçekçi değildir. Bir başka ifadeyle, ekonomi yönetimi tarafından, döviz krizi sonucunda TL'deki değersizleşmenin ihracatı artırması yoluyla ekonomik büyümenin gelmesi şeklinde formüle edilen krizden çıkış stratejisinin, Türkiye'nin en büyük ihracat pazarı olan Avrupa'da durgunluk varken nasıl işleyebileceği sorusu yanıtsızdır. Kısacası, 2013 sonrası dönemde Türkiye ekonomisinin yaşadığı sorunlar dönemsel ekonomik daralmalar değil, bir birikim modeli krizidir. Eski modele dönme çabaları, birikim sadece krizini yaratan mekanizmaları yeniden işleteceği için, kriz konjonktürünün kısa dönemde aşılması mümkün görünmüyor. Bu anlamıyla

Türkiye'nin bir kere daha 1960 ve 1980 dönüşümleri ya da 2001 krizi gibi önemli tarihsel dönüm noktalarından birine doğru yaklaştığını öngörebiliriz.

Sonuç

Bu çalışmanın temel motivasyonlarından biri, sert bir neoliberal ekonomik programı uygulayan bir partinin aynı zamanda uzun süre iktidarda kalabilmesini sağlayan koşulların neler olabileceği sorusuna yanıt verecek bir araştırma çerçevesi önerebilmektir. İlgili literatürde Türkiye özelinde ve AKP deneyimi bağlamında bu soruya verilen yanıtlar ya kültürel ve ideolojik yönü ağır basan açıklamalara ya da söz konusu dönemde yeni kurulan sosyal yardım sisteminin iktidar partisine sağladığı avantajlara odaklanır. Neoliberal popülizm kavramı çerçevesinde yapılan analizler, genellikle ikinci kategoride yer alır. Yukarıda ana hatlarıyla önerdiğim çerçeve ise, yeni kurulan kısıtlı refah rejimi ile sağlanan sosyal içerilme yanında yoksulların finansal sistem tarafından içerilmesinin etkili bir telafi mekanizması oluşturduğunu ortaya koyuyor. On yedi yıla yaklaşan iktidar ömrü içinde AKP, ideolojik ve kültürel öğelerin yanında, bu iki telafi mekanizması sayesinde de, sert bir neoliberal programların yaratabileceği hoşnutsuzlukları maddi olarak törpüleyebilmiştir.

Ancak bu siyasi-iktisadi sistemin aksamadan işleyişi, başka pek çokları gibi, canlı bir ekonomik büyüme temposunun sürekliliğine bağlıdır. Tam da bu nedenle, 2013 sonrasında küresel krizin üçüncü aşamasının, aralarında Türkiye'nin de olduğu yükselen piyasa ekonomilerinde ekonomik yavaşlama olarak belirginleşmesi, neoliberal popülizmin işleyişi için gerekli olan maddi zemini erozyona uğratmıştır. Tesadüfi olmayan bir şekilde, 2013 sonrasındaki giderek sıklaşan ekonomik darboğazlar 2018'de başlayan bir krizle sonuçlanmış; yine aynı tarihten sonra yoğunlaşan siyasi krizler ise parlamenter sistemin sonu ile neticelenmiştir. Bu gelişmeler bize, Türkiye'deki neoliberal popülist deneyin bir yol ayrımına girdiğini gösteriyor. Popülizm tarafı törpülenmiş bir neoliberalizm (olası bir yeni IMF programı) ile neoliberalizmden uzaklaşmayı göze alan bir yeni-kalkınmacı program, seçenekler arasında olabilir. Ancak yollardan hangisine sapılacağı, iktidar bloğundaki güç dengeleri kadar 2018-2019 krizinin nasıl seyredeceği ile ilgili olacaktır. Ancak her iki seçeneğin de Türkiye'deki otoriterleşme sürecini tersine çevirmeye olanak sağlayacak dinamikleri üretmesi beklenmemelidir.

KAYNAKÇA

- Akçay, Ü (2009) *Para, Banka, Devlet: Merkez Bankası Bağımsızlaşmasının Ekonomi Politikası*, SAV, İstanbul.
- Akçay, Ü (2013) "Sermayenin Uluslararasılaşması ve Devletin Dönüşümü: Teknokratik Otoriterizmin Yükselişi", *Praksis*, 30-31: 11-39.

- Akçay, Ü. (2014) "Küresel Krizde Yeni Aşama, Merkez Bankası Kararları ve Yaklaşan Krizin Adını Koymak", *Kriz Notları*, 29 Ocak 2014, <https://kriznotlari.blogspot.com/2014/01/kuresel-krizde-yeni-asama-merkez-bankas.html>
- Akçay, Ü. (2017a) "Finansallaşma, Merkez Bankası Politikaları ve Borcun 'Özelleştirilmesi'" P. Bedirhanoglu vd. (der.) *Finansallaşma Kışkırcısında Türkiye'de Devlet, Sermaye Birikimi ve Emek* içinde, Notabene Yayınları, İstanbul, 45-82.
- Akçay, Ü. (2017b) "Geleceğe Kaçış Planı", *Express*, 155: 26-29.
- Akçay, Ü. (2018a) "Die Krise der türkischen Wirtschaft und die Grenzen abhängeriger Finanzialisierung", *Prokla*, 48(4): 617-639.
- Akçay, Ü. (2018b) "The Turkish Quagmire", *Catalyst*, 1(4): 179-208.
- Akçay, Ü. (2018c) "İyi Parti'nin 'borç silme' önerisi ve sınırları", *Gazete Duvar*, 8 Mayıs 2018, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/05/08/iyi-partinin-borc-silme-onerisi-ve-sinirlari/>
- Akçay, Ü. (2018d) "Sanayi daralıyor, batık krediler ve işsizlik artıyor", *Gazete Duvar*, 22 Kasım 2018, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/11/22/sanayi-daraliyor-batik-krediler-ve-issizlik-artiyor/>
- Akçay, Ü. (2019) "Fed'in 'U' dönüşü", *Gazete Duvar*, 7 Şubat 2019, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/02/07/fedin-u-donusu/>
- Akçay, Ü. ve Güngen, A. R. (2018) "Lira's downfall is a symptom: the political economy of Turkey's crisis", *Critical Macro*, 18 Ağustos 2018, <https://criticalfinance.org/2018/08/18/liras-downfall-is-a-symptom-the-political-economy-of-turkeys-crisis/>
- Akçay, Ü. ve Güngen, A. R. (2019) *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş: Küresel Kapitalizmin Geleceği*, 3. Baskı, Notabene Yayınları, İstanbul.
- Akgündüz, Y.E. vd. (2018) "Ücretler ve İşgücü Verimliliğine Mikro Bakış", *Merkezin Güncesi, TCMB*, <http://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/tr/main+menu/analizler/ucretler-igucu-verimlili-gine-mikro-bakis>
- Aydoğuş, O. (2015) "Ekonomide Yeniden Dengelenmenin Zorluğu ve İktisat Politikasında Arayışlar", *İktisat ve Toplum*, 56: 4-8.
- Aytaç, S. E. (2014) "Distributive Politics in a Multiparty System: The Conditional Cash Transfer Program in Turkey", *Comparative Political Studies*, 47(9): 1211-1237.
- Barr, R. R. (2003) "The Persistence of Neopopulism in Peru? From Fujimori to Toledo", *Third World Quarterly*, 24(6): 1161-1178.
- Barr, R. R. (2009) "Populists, Outsiders and Anti-Establishment Politics", *Party Politics*, 15(1): 29-48.
- Bedirhanoglu, P. ve Yalman, G. (2010) "Neoliberal transformation in Turkey: State, class and discourse" Saad-Filho, A. ve Yalman, G. (der.) *Economic Transitions to Neoliberalism in Middle-Income Countries Policy Dilemmas, Crises, Mass Resistance* içinde, Routledge, Londra, 107-127.
- Bernanke, B. S. (2013) "The Economic Outlook", *Board of Governors of the Federal Reserve System*, 22 Mayıs 2013, <https://www.federalreserve.gov/newsevents/testimony/bernanke20130522a.htm>
- Bonefeld, W. (1995) "The politics of debt: social discipline and control", *Common Sense*, 17: 69-91.
- Boratav, K. (1983) "Türkiye'de Popülizm: 1962-76 Dönemi Üzerine Bazı Notlar", *Yapıt*, 1: 7-18.
- Boratav, K. vd. (2017) "Yeni Ulusal Gelir Serileri Üzerine Gözlem ve Değerlendirmeler," *Cumhuriyet Akademi*, 28 Mart 2017.
- Bozkurt-Güngen, S. (2018) "Labour and Authoritarian Neoliberalism: Changes and Continuities Under the AKP Governments in Turkey", *South European Society and Politics*, 23(2): 219-238.
- Bozkurt, U. (2013) "Neoliberalism with a Human Face: Making Sense of the Justice and Development Party's Neoliberal Populism in Turkey", *Science & Society*, 77(3): 372-396, 384.
- Bugra, A. ve Candas, A. (2011) "Change and Continuity under an Eclectic Social Security Regime: The Case of Turkey", *Middle Eastern Studies*, 47(3): 518.
- Buğra, A. (2018) "Social Policy and Different Dimensions of Inequality in Turkey: A Historical Overview", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 20(4): 318-331.
- Crotty, J. (2003) "The Neoliberal Paradox: The Impact of Destructive Product Market Competition and Impatient Finance on Nonfinancial Corporations in the Neoliberal Era", *Review of Radical Political Economics*, 35(3): 271-279.
- Crouch, C. (2009) "Privatised Keynesianism: An Unacknowledged Policy Regime", *The British Journal of Politics and International Relations*, 11: 382-399.

- Çelik, A. (2015) "Turkey's New Labour Regime under the Justice and Development Party in the First Decade of the Twenty-First Century: Authoritarian Flexibilization", *Middle Eastern Studies*, 51(4): 618-635.
- Dagdeviren, H. vd. (2019) "Financialisation, Welfare Retrenchment and Subsistence Debt in Britain", *New Political Economy*, DOI: 10.1080/13563467.2019.1570102
- David, I. (2016) "Strategic Democratisation? A Guide to Understanding AKP in Power", *Journal of Contemporary European Studies*, 24(4): 478-493.
- De Castro, R. C. (2007) "The 1997 Asian Financial Crisis and the Revival of Populism/Neo-Populism in 21st Century Philippine Politics", *Asian Survey*, 47(6): 930-951.
- DİSK-AR (2019) *Türkiye'de Sendikalaşma, Toplu İş Sözleşmesi Kapsamı ve Grevler (2013-2019)*, DİSK, İstanbul.
- Dogan, M.D. (2010) "When Neoliberalism Confronts the Moral Economy of Workers: The Final Spring of Turkish Labor Unions", *European Journal of Turkish Studies*, <http://ejts.revues.org/4321>
- Dorlach, T. (2015) "The prospects of egalitarian capitalism in the global South: Turkish social neoliberalism in comparative perspective", *Economy and Society*, 44(4): 519-544.
- Dos Santos, P. (2012) "On the Content of Banking in Contemporary Capitalism" Lapavitsas, C. (der.) *Financialisation in Crisis* içinde, Brill, Leiden ve Boston, 83-118.
- Duman, A. (2017) "TÜİK Önce Kendine Bir Revizyon Yapsa Keşke: Ses Var, Görüntü Yok", *İktisat ve Toplum*, 76: 44-49.
- Eder, M. (2010) "Retreating State? Political Economy of Welfare Regime Change in Turkey" *Middle East Law and Governance* 2: 152-184.
- Epstein, G. (2005) "Introduction" Epstein, G. (der.) *Financialization and the World Economy* içinde, Edward Elgar, Cheltenham, 3-16.
- Güngen, A. R. ve Akçay, Ü (2016) "Türkiye'de Ekonomi Politikasında Arayışlar, Çıkmazlar ve Alternatifler" Tören, T. ve Kutun, M. (der.) *Yeni Türkiye? Kapitalizm, Devlet ve Sınıflar* içinde, SAV, İstanbul, 246-279.
- Güngen, A.R. (2014) "Hazine Müsteşarlığı ve Borç Yönetimi: Finansallaşma Sürecinde Bir Kurumun Dönüşümü", *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1): 1-21.
- Güngen, A.R. (2018) "Financial Inclusion and Policy-Making: Strategy, Campaigns and Microcredit a la Turca", *New Political Economy*, 23(3): 331-347.
- Gürel, B. vd. (2019) "The rural roots of the rise of the Justice and Development Party in Turkey", *The Journal of Peasant Studies*, <https://doi.org/10.1080/03066150.2018.1552264>
- Harvey, D. (2007) *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, Oxford.
- Jayasuriya, K. ve Hewison, K. (2004) "The Antipolitics of Good Governance", *Critical Asian Studies*, 36(4): 571-590.
- Karaçimen, E. (2014) "Financialization in Turkey: The Case of Consumer Debt", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(2): 161-180.
- Karaçimen, E. (2015) *Türkiye'de Finansallaşma: Borç Kıskaçında Emek*, SAV Yayınları, İstanbul.
- Karahanoğulları, Y. (2012) "Neo-liberal Popülizm: 2002-2010 Kamu Maliyesi, Finans, Dış Ticaret Dengesi ve Siyaset," *Toplum ve Bilim*, 123: 116-145.
- Keyder, Ç. (2014) *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Köse, A. H. ve Yeldan, E. (1998) "Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: 1980-1997", *Toplum ve Bilim*, 77: 45-67.
- Laclau, E. (1977) *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism*, NLB, Londra.
- Lapavitsas, C. (2012) "Financialised Capitalism: Crisis and Financial Expropriation" Lapavitsas, C. (der.) *Financialisation in Crisis* içinde, Brill, Leiden ve Boston, 15-50.
- Marazzi, C. (2010) *The Violence of Financial Capitalism*, The MIT Press, Cambridge.
- Martin, R. (2002) *Financialization of Daily Life*, Temple University Press, Philadelphia.
- Mudde, C. (2004) "The Populist Zeitgeist", *Government and Opposition*, 39(4): 541-563.
- OECD, (2017) *Employment Outlook*, erişim tarihi: 15 Şubat 2019, https://read.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-employment-outlook-2017_empl_outlook-2017-en#page15
- OECD, (2019) *Social Expenditure*, erişim tarihi: 25 Şubat 2019, https://stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=SOCX_AGG

- Oğuz, Ş. (2012) "Türkiye'de Kapitalizmin Küreselleşmesi ve Neoliberal Otoriter Devletin İnşası", *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 12 (45-46): 2-15.
- Orhangazi, Ö. (2008) *Financialization and the US Economy*, Edward Elgar, Cheltenham ve Northampton.
- Orhangazi, Ö. (2019) "2000'li Yıllarda Yapısal Dönüşüm ve Emeğin Durumu", *Çalışma ve Toplum*, 60: 325-348.
- Öniş, Z. (2012) "The triumph of conservative globalism: The political economy of the AKP era", *Turkish Studies*, 13(2): 135-152.
- Özdemir, A. M. ve Özdemir, G. Y. (2006) "Labour Law Reform in Turkey in the 2000s: The Devil is not Just in the Detail But Also in the Legal Texts", *Economic and Industrial Democracy*, 27: 311-331.
- Özden, B. A. (2014) "The Transformation of Social Welfare and Politics in Turkey: a Successful Convergence of Neoliberalism and Populism" Akça, İ., Bekmen, A. ve Özden, B. A. (der.) *Turkey Reframed: Constituting Neoliberal Hegemony* içinde, Pluto Press, Londra.
- Özden, B. A. ve Bekmen, A. (2015) "Rebelling against Neoliberal Populist Regimes" Isabel David, İ. ve Toktamis, K. (der.) *Everywhere Taksim: Sowing the Seeds for a New Turkey at Gezi* içinde, University of Amsterdam Press, Amsterdam, 89-104.
- Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, (2019) *Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları*, erişim tarihi: 16 Ocak 2019, http://www.oib.gov.tr/T%C3%BCrk%3%A7e/Sayfalar/Detay/T%C3%BCrkiyede_%C3%96zelle%C5%9Ftirme_Uygulamalar%C4%B1/1489152956.html
- Palley, T. I. (2005) "From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms in Economics" Saad-Filho, A. ve Johnston, D. (der.) *Neoliberalism* içinde, Pluto Press, Londra, 20-29.
- Philip, G. (1998) "The New Populism, Presidentialism and Market-Orientated Reform in Spanish South America", *Government and Opposition*, 33(1): 81-97, 81.
- Poulantzas, N. (2000 [1978]) *State, Power, Socialism*, Verso, Londra [Türkçesi: *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, çev. Turhan Ilgaz, Epos, Ankara, 2006].
- Roberts, K. M. (1995) "Neoliberalism and the Transformation of Populism in Latin America: The Peruvian Case", *World Politics*, 48(1): 82-116.
- Saad-Filho, A. (2011) "Crisis in neoliberalism or crisis of neoliberalism?", *Socialist Register*, 47: 242-259
- Taymaz, E., Voyvoda, E. ve Yılmaz, K. (2014) "Demokrasiye Geçiş, Reel Ücretler ve Verimlilik: Türk İmalat Sanayiinden Bulgular", *Koç University-Tüsiad Economic Research Forum, Working Paper Series*, https://eaf.ku.edu.tr/sites/eaf.ku.edu.tr/files/erf_wp_1408.pdf
- TCMB. (2018) *Finansal Hesap Raporu, 2018 III. Çeyrek*, http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/61088171-0252-4170-9a9c-04e3a544dd1f/Finansal+Hesaplar+Raporu_2018_III%C3%87.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-61088171-0252-4170-9a9c-04e3a544dd1f-mxmre.p
- Tillin, L. ve Duckett, J. (2017) "The politics of social policy: welfare expansion in Brazil, China, India and South Africa in comparative perspective", *Commonwealth & Comparative Politics*, 55(3): 253-277.
- Tuğal, C. (2009) *Passive Revolution: Absorbing the Islamic Challenge to Capitalism*, Stanford University Press, Stanford [Türkçesi: *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, çev. Ferit Burak Aydar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2. baskı, 2011].
- Türkiye Bankalar Birliği. (2019) <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/4>
- Weyland, K. (1996) "Neopopulism and Neoliberalism in Latin America: Unexpected Affinities", *Studies in Comparative International Development*, 31(3): 3-31.
- Yalman, G. (1985) "Popülizm, Bürokratik-Otoriter Devlet ve Türkiye", *Onbirinci Tez*, 1: 16-69.
- Yeldan, E. (2016) "'Yeni' milli gelir serisi üzerine gözlemler", *Cumhuriyet*, 21 Aralık 2016, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/648453/_Yeni_milli_gelir_serisi_uzerine_gozlemler.html
- Yıldırım, D. (2009) "AKP ve Neoliberal Popülizm" Uzgel, İ. ve Duru, B. (der.) *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, Phoenix Yayınevi, Ankara, 66-107.
- Yörük, E. (2012) "Welfare Provision as Political Containment: The Politics of Social Assistance and the Kurdish Conflict in Turkey", *Politics & Society* 40(4): 517-547.